

SZABOLCSKA ORSOLYA

Sorsukba zárva – fiatal nők egy dél-dunántúli telepen

Kettőezerötben a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja *Az aprófalvak és az aprófalusiak esélyegyenlőségért* címmel indított kutatást. A projekt átfogó célja, hogy javítsa az aprófalvas térségek és az ott élők helyzetét, megállítsa a társadalmi eróziót és kirekesztést.¹ A Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék egy kutatószemináriumát elvégző diákok – köztük én is – lehetőséget kaptak, hogy részt vegyenek a kutatáshoz kapcsolódó nyári terepmunkán. Ez tette lehetővé, hogy a dolgozatomban szereplő fiatalok történetével megismerkedjek. A terepen töltött tíz nap alatt háztartási interjúkat kellett készítenünk a térségben található faluhoz tartozó egykori gyártelep lakosaival. A terepvezetőnk Kovács Éva szociológus volt. Bár nem ez volt a javasolt módszer, ahol lehetőség adódott rá, ott a strukturált adatfelvétel helyett inkább az élettörténetük elmesélésére kértük beszélgetőpartnereinket, és ezen keresztül igyekeztünk megtudni a kutatás számára szükséges információkat. Így a háztartási összeírások és az élettörténeti interjúk elegebből jött létre az az írásos forrásanyag, melyet dolgozatomban fő empirikus forrásaként használok. Természetesen a terepnapló és a telepen tett megfigyelések is szolgálnak olyan többletinformációval, ami a konkrét interjúk során esetleg nem hangzott el.

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Pécsi Tudományegyetem Konzorciuma: Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok (5. program) – Főpályázat: Az aprófalvak és az aprófalusiak esélyegyenlőségért. Pécs-Budapest, 2004

A kutatás alatt többek között öt fiatal nő történetét is megismerhettem, akik mindannyian élettársukkal-férjükkel laknak/laktak a telepen. Ötük elbeszéléseiben hasonló elemeket lehet felfedezni. Mindannyiukkal készült interjú, hármukkal pedig a terepmunka lezárulása után is beszélgettem. Bár az esetek többségében a párok férfi tagjaival is készítettem interjút, most a nők elbeszéléseire fogok koncentrálni.

Az MTA-RKK kutatásának egyik kiinduló feltételezése szerint az aprófalvas térségekben egy újfajta szegénység figyelhető meg, ami első-sorban az aktív korú népesség tartós és mély munkanélküliségével magyarázható. A munkaerő-piaci pozíció viszont összefügg az etnikai hovatartozással és a nemmel is – vagyis a cigányok és a (gyerekes) anyák hátrányosabb helyzetben vannak más csoportoknál. A tartós munkanélküliség pedig akár generációkon keresztül is újratermeli magát. Ferge Zsuzsa szerint az „objektív relatív depriváció” – leegyszerűsítve súlyosan halmozott hátrányos helyzet – egyik oka társadalmi jellegű: vagyis a család, amelybe az egyén beleszületik, és a társadalmi körülmények, amelyben felnő, nagyban meghatározzák az egyén életesélyeit. Bizonyos településszerkezetek pedig közismerten kevesebb társadalmi esélyt adnak a társadalmi javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutásra.² Az ilyen településeken – mint például a vizsgált gyártelep és maga a falu, melyhez tartozik – a fiatalok többsége eleve hátrányos helyzetből indul.

A gyártelepen lakók többségére – így az ott élő fiatal párokra is – egyre inkább jellemző e deprivált helyzet. Ördögi körről van itt szó: az költözik ide, aki az anyagi forrásai miatt mást nem engedhet meg magának, viszont aki itt lakik, annak tovább romlanak az esélyei arra, hogy rendes megélhetést biztosító munkát találjon. A környéken alig van ugyanis munka, ráadásul egyrészt a telep és az ottaniak megítélése, másrészt a telep zártságából adódó nehezített információáramlás miatt kevéssé valószínű, hogy az esetleg adódó munkahelyet éppen egy telepi fogja betölteni. A férfiaknak még csak-csak akadnak lehetőségeik – például a közmunka, a helyi felújításokban való részvétel, különböző alkalmi fizikai munkák –, a nők esetében azonban még akkor sincs túl sok esély a munkavállalásra, ha a hajlandóság meglenne, hiszen a többségében fizikai jellegű munkákra nagyobb valószínűséggel vesznek föl férfiakat. Tovább nehezíti a helyzetet az alacsony iskolai végzettség,

² Ferge Zsuzsa: Szegénység. Szegénypolitika. In: Ugyanő: *Szociálpolitika és társadalom*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest, 1991. 188., 196.

a munkavégzési tapasztalatok hiánya, és nem utolsósorban a különböző magánéleti „akadályok” (párkapcsolat, gyerek).

Az előbbi okok miatt érdekesebbnek tartom a megismert fiatal nők történetének vizsgálatát, mintha a párok és az egyének helyzetével, esélyeivel a férfiak szempontjából foglalkoznák. Ezek a lányok jóval nehezebb társadalmi helyzetben vannak, mint férjük, élettársuk – a szegénység mellett érintik őket a nemükből (és olykor a származásukból) fakadó hátrányok is. A tartós munkanélküliség lehetőségét még jobban növeli a tény, hogy négyüknek már most legalább egy – egyiküknek három – gyermeke van, az ötödik lány pedig éppen várandós. Fiatal anyaként fizikailag és szimbolikusan is még inkább be vannak zárva a telepre.

Helyzetük elemzésekor felmerül a telepi struktúrára belüli nemzedéki szubkultúrák megfigyelésének, elemzésének lehetősége is. Erre a kérdésre írásomban mégsem fogok kitérni, egyrészt mivel a terep túl kicsi ahhoz, hogy érdemben lehessen tanulmányozni ezt a kérdést, másrészt pedig nem a kapcsolati háló felrajzolása áll vizsgálatom középpontjában. Ehelyett inkább arra szeretnék koncentrálni, hogy melyek azok a közös elemek az életükben, melyek jelenlegi hasonló helyzetükhöz vezettek. Hogyan bírkóznak meg életük mindennapi problémáival, milyen stratégiákkal próbálják áthidalni a vágyaik és a lehetőségeik közti szakadékokat? Ezenkívül pedig a jövőre és gyermekeik jövőjére vonatkozó elképzeléseiket szeretném összevetni az idevágó szakirodalom által jóslott lehetőségekkel.

Bár a terepmunka kezdete előtt kialakított kutatási tervben csak a fiatal párok megélhetési stratégiáinak, életvitelének megfigyelése szerepelt, a terepen olyan helyzettel találkoztunk, amelyet hiba lenne nem tudomásul venni. Az öt párból ugyanis csak egy esetében „magyar” mindkét fél (Szilvi és János), kettőnél a lány (Zsófi és Hajni) cigány, illetve kettőnél (Viki és Laci, illetve Timi és Nándi) a férfi is. Így két párkapcsolat esetében az etnikai együttlés vizsgálatára is mód adódik, amire a konkrét esetek bemutatásánál az eddig felsorolt kérdések tárgyalása mellett szeretnék kitérni. Kérdés, hogy a lány etnikai hovatartozása problematizálódik-e a kapcsolatban, és ha igen, miképp és miért. Itt merül fel a környezet hozzáállásának, megítélésének kérdése is. Mindkét kérdéssel kapcsolatban érdekes lehet megvizsgálni, hogy maguk a párok hogyan kezelik a problémákat, legyenek azok belsők vagy kívülről jövőek.

A módszer

Ahogy azt már a kutatás bemutatásánál is jeleztem, nem egészen hagyományos élettörténeti interjúk azok, melyek az empirikus források nagy részét kiteszik. Az interjúk általában úgy zajlottak, hogy először megkértük beszélgetőpartnereinket az élettörténetük elmesélésére, majd a saját elbeszélés meghallgatása után a kutatás szempontjából fontos adatokra, történet-elemekre a háztartás-összeírásokhoz készített vezérfonal alapján (még egyszer) rákérdeztünk. Esetemben az élettörténet általában viszonylag rövidre sikeredett, ami teljesen érthető, tekintve, hogy a beszélgetések legidősebb résztvevője is csupán huszonkét éves. Ezért az interjúk nagyobb részét a mindennapi problémákról, megélhetési gondokról és stratégiákról, illetve a vágyakról, a jövőre vonatkozó elképzelésekről, álmokról szóló félig strukturált beszélgetés teszi ki. Ehhez adódnak a telepen töltött idő alatt végzett megfigyelésekből, a lakókkal az utcán folytatott beszélgetésekből származó információk. A résztvevő megfigyelés a beszélgetésekkel együtt erős hatással volt arra a képre, amely a terepmunka ideje alatt erről a zárt, marginalizált környezetről kialakult bennünk. A háztartások összeírása kapcsán felmértük a fizikai környezet szegényességét és lepusztultságát, a telep hiányos infrastruktúráját, s maguknak a lakásoknak a „komfortfokozatát”. Így, ha magában az interjúban esetleg nem is jelent meg hangsúlyosan a szegényes körülmény miatti panasz, elégedetlenség (hiszen látták, hogy látjuk), a látottak-tapasztaltak akkor is kiegészítették a képet. Ráadásul, mivel tulajdonképpen minden telepivel beszélgettünk, a gyártelep társadalmi, kapcsolati viszonyait is sikerült annyira megismerni, hogy az összes információt figyelembe véve dolgozatom főszereplőit el tudjam helyezni a telep fizikai, illetve társadalmi terében.

A továbbiakban minden említett forrásomat használni fogom az esetek bemutatásánál, elemzésénél, de főképp az élettörténeti elbeszélés, a kisebb élettörténeti epizódok elbeszélése és a félig strukturált beszélgetések anyaga alapján szeretném ismertetni a lányok történetét.

A gyártelep

Egy dél-dunántúli, határ menti kistelepülés önmagában sem mondható a világ közepének – de ha még mindig túl közel érezzük magunkat a városi környezethez, sétáljunk csak el a falu végéig! Innen kavicssal

szórt, autóval nehezen járható, kanyargós földút vezet egy eldugott kis „lakótelepre”, aminek létét csak egy kis utcátábla sejteti a leágazásnál. Az egykori gyár felszámolásával a hozzá tartozó, pár sornyi barakkból álló lakóövezet lassan átalakult a szegényteleppé, mely csak közigazgatásilag tartozik a faluhoz – gyakorlatilag teljesen más világ. A telepen négy „soron” összesen 36 lakás található, melyek a lakók társasházi tulajdonában állnak. A terület központi részén a „főutcán” két dupla sorban állnak a házak, a két szimpla sor közül az egyik ezekhez kapcsolódóan, a másik távolabb, a régi gyárépület mögött helyezkedik el. Minden soron van víz és villany, de a csatornázás még nincs megoldva.

Az itt lakók egy része egykori gyári munkás, aki munkahelye megszűntével sem költözött el, vagy tudott elköltözni „megszokott” barakkjából. A „bevándorlók” összetétele igen vegyes, van, aki a faluból, más a megye távolabbi részeiről került ide. Néhány cigány család is él a telepen, de ők se különböznek igazán a többi lakótól, a telepiek helyzete területileg, gazdaságilag és társadalmilag többé-kevésbé egyformán hátrányos. Azonban ők maguk még így is igyekeznek egyfajta hierarchia szerint tekinteni egymásra – minden lakó szerint a saját sora az „elit”. A társadalmi kapcsolatokat is főleg a területi elhelyezkedés alakítja, a különböző sorok lakói kevés kivétellel nem igazán keverednek. Keveseknek van csak kapcsolata a telepen kívül élőkkel, akár csak a falubeliekkel – a gyártelep nem csupán földrajzilag, de társadalmilag is zárt világ.

Az alapvető szociális intézmények – iskola, orvosi rendelő, hivatalok – a faluban megtalálhatóak ugyan, de a telep elzártsága miatt egy, a bekötőút elején található bolthoz tett séta is olyan program a gyár lakóknak, ami tervezést igényel és adott esetben a fél napjukat meghatározza. Orvoshoz hasonló okokból csak akkor mennek, ha már nagyon muszáj. A falutól 20–30 kilométerre található kisvárosba, vagy az egyórányi autóra lévő megyeszékhelyre a közlekedési nehézségek miatt – nagyon kevés busz jár a faluban is – alig jutnak el, egy ilyen út már valódi kirándulásnak/utazásnak számít.

Bár maga a falu lélekszámát tekintve nem számít aprófalunak, a hozzá tartozó és mégis külön életet élő gyártelep nagyrészt megfelel az erről a településfajtáról kialakult képnek. Vági Gábor szerint az aprófalvaknak három fő jellemzője van. Többségükben gazdaságilag elmaradott településekről van szó, ahol nagyon kevés munkalehetőség adódik, és ami van, az se alapja a biztos megélhetésnek. Ezen kívül az aprófalvak mint lakóhelyek is hátrányos helyzetben vannak, az infrastruktúrájuk fejletlen,

a kommunális szolgáltatások pedig hiányosak vagy gyenge színvonalúak. Végül a harmadik közös jellemző, hogy az ilyen falvak népessége gyorsan fogy, és mivel az elvándorlók többsége fiatal, a helyben maradók korösszetétele elöregedő.³

Az utolsó megállapítás az egyetlen, ami nem teljesen érvényes a telepre. Mert bár folyamatos a népesség cserélődése – aki teheti, elköltözik, aki pedig új lakó, az azért jön ide, mert nem nagyon van más választása –, és valóban, többségében idősebbek élnek a lakásokban, de vannak kivételek. A már említett öt fiatal pár, akikről dolgozatom szól, a település minden hátránya ellenére, azokkal valószínűleg már a költözéskor is tisztában léve választotta lakhelyéül a gyártelepet. Mindenképpen választásról van itt szó, hiszen – bár néhányuknak van rokoni kapcsolódása más, régebben a telepre költözött családokkal, egyikük sem itt született. De mielőtt részletesebben foglalkoznék a szereplőkkel, ideje röviden bemutatni mind az öt fiatal nő történetét.

A lányok portréi

Zsófi. 1988-ban született. Egy közeli faluban lakott a szüleivel – pontosabban édesanyjával és idős nevelőapjával. A megyeszékhelyre járt általános iskolába, tizennégy évesen ott ismerkedett meg jelenlegi férjével, Zolival. Három évig jártak együtt, ez idő alatt Zsófinak volt egy abortusza. 2005 elején házasodtak össze, hat nappal közös fiúgyerekek születése után. A telepre együtt költöztek le 2004 őszén, mivel Zoli szülei és nagyszülei már itt laktak. Zsófi most otthon van gyesen, Zoli közmunkásként építkezéseken dolgozik. Szűkösen élnek meg, nagyban rászorulnak a szülők támogatására. Zsófi csupán a nyolc általánost végezte el, munkahelye még soha nem volt.

Hajni. 1985-ben született. Édesanyja a szülés után a kórházban hagyta, ahonnan intézetbe került a megyeszékhelyre. Innen vette ki másfél éves korában a Hajós házaspár, ők nevelték fel. Bár minimális szinten tartja a kapcsolatot anyjával és kilenc éves húgával, Hajósékat tekintti a szüleinek. Velük és két, nála jóval idősebb lányukkal lakott együtt a városban, mielőtt a telepre került. Ott járta ki az általános iskolát is,

³ Vági Gábor: Településfejlesztés és reform. In: Ugyanő (szerk.): *Magunk, uraim. Válogatott írások településekről, tanácsokról, önkormányzatokról.* Gondolat, Budapest, 1991. 78.

utána pedig virágkötészetet tanult egy szakiskolában. Ez idő alatt az ottani kollégiumban lakott. Az iskola harmadik évében találkozott mostani élettársával, Péterrel. Pár hónappal a megismerkedésük után Hajninak a megye egyik közeli kisvárosi kórházában cisztát találtak a jobb petefészkén, amit műtéttel el is távolítottak – a petefészkekkel együtt. Ezt az orvosok csak három nap múltán közölték vele. Ráadásul az utókezeléssel is voltak problémák ebben a kórházban, ezért Hajni a megyeszékhelyen is elment orvoshoz. Itt műtötték meg a másik petefészkét is, mivel azon is cisztát találtak, de ez a műtét sikerült. Első beszélgetésünkkor még nem volt benne biztos, hogy lehet valaha gyereke, holott párjával nagyon szerettek volna. Két hónap múlva, a következő találkozáskor már azzal az örömhírrrel fogadott minket, hogy sikerült teherbe esnie. Most a babavárásról szól az életük.

Péterrel már a telepre költözés előtt is együtt laktak, a fiú szüleinél. Részben az ottani konfliktusok miatt döntöttek úgy 2004-ben, hogy szétköltöznek. Úgy esett a gyártelepre a választás, hogy Hajni nevelőszülei nem sokkal előtte ide költöztek az egyik közeli városból – így legalább közel vannak egymáshoz, és tudják segíteni az idős házaspárt, ha szükség van rá, gondolták. A ház, amelyben már egy éve élnek ketten, Hajni sajátja, intézeti támogatásból sikerült megvennie. Elköltözni éppen ezért még négy évig csak nehezen tudnának, mivel a házat a vásárlást követő öt évben éppen az intézeti támogatás miatt nem szabad eladni.

Hajni jelenleg munkanélküli. Az iskolát egészségügyi problémák miatt félbehagyta, így se szakma, se érettségi nincs a kezében, ami megkönnyítené az álláskeresést – bár a terhessége miatt ez a kérdés aktuálisan nincs is napirenden. Munkahelye még soha nem volt. Most Péter tartja el, illetve a nevelőszülei is támogatják.

Szilvi. 1983-ban született, a telep melletti faluban nőtt fel, ahol a szülei éltek. Általános iskolában még bukdácsolt, de a szakmunkásképzőt szerette. Bolti eladói végzettsége van. Szülés előtt három helyen is dolgozott, most gyesen van otthon. Férjével, Jánossal már tíz éve együtt vannak, kislfiuk három éves. Öt-hat évig éltek együtt Szilvi szüleinél, 2005 nyarán költöztek a telepre, ahol a Szilvi nevűn lévő házban élnek. Sok idejüket, energiájukat vette el a felújítás, a költözködés, a kisfiú – részben ezért – még mindig a nagymamájánál alszik/lakik fenn a faluban. János festőként dolgozik építkezéseken, az ő jövedelme mellett Szilvi szüleinek támogatásából élnek meg. Bár mostanában jár le a gyese, megbeszélték,

hogy Szilvi nem megy vissza dolgozni, hanem otthon marad a gyerekekkel. A szülés óta depresszióval küszködik, gyógyszereket szed.

A három fiatal nő bonyolult, furcsa rokonsági kapcsolatban van egymással. A szálak a Hajós házaspárig, Hajni nevelőszüleiig vezetnek vissza. Az ő fiatalabb lányuknak, Virágnak négy fia van. A két középső Zoli, Zsófi férje és János, Szilvi férje – bár a két fiú két különböző apától van. Így Zsófi és Szilvi tulajdonképpen sógornők. Hajni „rokoni” kapcsolata a legbonyolultabb a másik két nővel. Egyrészt, mint Hajósék nevelt lánya, Virág „testvére” tulajdonképpen ő János és Zoli nagynénje. Még bonyolultabbá teszi a viszonyokat, hogy Hajni élettársa, Péter János féltestvére, így Hajni szinte megnevezhetetlenül, leírhatatlanul sokféle kapcsolatban áll a történet minden eddigi szereplőjével.

A rokoni kapcsolat természetesen nem garancia a jó viszonyra. Hajni és Zsófi, illetve párjaik között nincs semmi probléma, ők rendszeresen, akár naponta is találkoznak, segítik egymást. A két lány Hajósékkal, illetve a szintén a telepen élő fiatalabbik lányukkal, Virággal és férjével is jóban van, a négy család többé-kevésbé kölcsönösen segíti egymást. Zsófiék, Hajósék és Virágék egy soron laknak, így közel egymáshoz – amit tudatosan alakítottak így, szándékosan ugyanazon a soron vásárolva házat, ahol a korábban beköltöző rokonok laktak. De Szilvi és a férje – ők másik soron is laknak – nincsen igazán jó viszonyban a család többi tagjával, ha lehet, inkább kerülik a társaságukat. Ennek valamilyen régebbi sérelem vagy konfliktus az oka, melyre Szilvi többször utalt beszélgetésünk alatt, de nem volt hajlandó elmesélni.

Viki. 1985-ben született a megyeszékhelyen – húsz évesen már három gyerek anyja. 7–8 éves korában költöztek az egyik közeli faluba. Az általános iskola második osztályát már itt kezdte, itt járta ki az általános iskolát – illetve idejárt egészen a nyolcadik osztály első feléig, amikor is kimaradt az iskolából, mert terhes lett mostani férjétől, Lacitól. Előtte nem sokkal ismerkedtek meg, a fiú járt az akkor 14 éves lány után, amíg az be nem adta a derekát. Laci nem igazán jött ki Viki szülei-vel – a lány egyszer meg is szokott otthonról, úgy volt, hogy a fiú falujában laknak majd a nagymamájával. Persze a szülők eljöttek a lányért, így végül mégis Laci költözött hozzájuk egy időre. Az első gyerekük 2001-ben született, nem sokkal utána házasodtak össze. Mivel a férfi nem jött ki az apósával, gyakran verekedésig fajultak a nézeteltérések, ezért visszamentek a nagymamához. Innen költöztek a telepre 2003-ban, ebben az

évben született a második kislányuk – előtte egyszer Viki elvetélt. A második gyerek után volt egy abortusza, ezután született 2005 nyarán a legkisebb gyerek, a kis Laci. A kutatás idején a telepen nyomorúságos anyagi körülmények között éltek, a házra felvett OTP-kölcsön törlesztő-részletének befizetése után havonta 16 ezer forintból tudtak csak gazdálkodni. A gyerekeknek olykor nem volt mit enni adni. A férfi ezért falopással próbált javítani a helyzetükön, emiatt több rendőrségi ügye lett és száz- ezres nagyságrendű pénzbírsága gyűlt össze. Ez volt az egyik ok, amiért 2005 augusztusában visszaköltöztek abba a faluba, ahol Laci nagymamája lakik. Laci talált alkalmi munkát, napszámos egy ásatáson, Viki otthon van a két kisebbik gyerekkel – a legnagyobb idén lett óvodás.

Timi. Tizenöt éves, a gyártelepre a megye egyik közeli kisvárosából költözött anyjával és annak élettársával. Apja akkor hagyta el őket, amikor ő három hónapos volt. A kisvárosban kezdte az általános iskolát, ott még jól is ment neki, jó jegyeket kapott, szeretett oda járni. A telep melletti falu iskolájával már más volt a helyzet, itt inkább egyesei voltak. Hetedikesen ki is maradt. A telepen a szülőkkel és élettársával, Nándival lakott egy háztartásban. A fiútól gyereke is született, így 15 évesen anya lett. Az újszülöttel azonban többet foglalkozott Timi anyja, mint ő maga. A telepen pletykák keringenek arról, hogy a lány kikezdett Viki férjével, és hogy esetleg a gyerek is tőle van, nem Nánditól. A pletyka első felét egyébként Viki is megerősítette, ő is úgy tudja, hogy a férje megcsalta Timivel. A gyártelepen tett legutolsó látogatásunkkor azzal kellett szembesülnünk, hogy Timi és családja eltűnt. Az emberek szerint a felnőttek kimentek Ausztriába dolgozni, Timi pedig a babával együtt elköltözött az apjához. A házban egyedül Nándi maradt, de aztán ő is elköltözött. Volt, aki úgy vélte, hogy mivel Vikiék visszaköltöztek a férfi falujába, Timi elment gyermeke apja után – ez a verzió viszont nagy valószínűséggel kizárható, a faluban nem tudnak a lányról.

Közelítések

„Megvagyok. Jó is, nem is. Így magányos, én inkább úgy...”

Első, nyári találkozásunkkor Zsófi kedves, cserfes, vidám lány benyomását tette ránk. Bár tizenhét évesen hozzáment első szerelméhez és már megvolt közös gyermekük is, úgy tűnt, el tudja látni az ezzel

járó feladatokat, és jól érzi magát úgy, ahogy él. Mesélte ugyan, hogy először nehezen találta fel magát a babával kapcsolatos teendőkben, de aztán segítettek neki és beleszokott. Pár hónap alatt, a következő beszélgetésig viszont valami megváltozott. A lány nyúzott, külseje ápolatlanabb, beszéde és viselkedése pedig zavart lett, néha szinte már az összefüggéstelenségig szórakozottá vált. Fizikai állapota is romlott – szemmel láthatóan fogyott, arca beesett, azt pedig ő maga panaszolta a beszélgetés elején, hogy csomókban hullik a haja.

Mi lehet az oka, ha egy fiatal lány – feltehetően egészségügyi problémák nélkül – ilyen állapotba kerül? Kézenfekvőnek tűnik lelki okokra gyanakodni. Zsófi életében pedig több olyan tényező is jelen van, melyek problémát okozhatnak. A következőkben sorra veszem azokat az elemeket, melyek a lány jelenlegi halmozottan hátrányos helyzetében szerepet játszanak.

Az általánosan elterjedt nézet, miszerint a cigány fiatalok korán kezdenek szerelmi kapcsolatokba bonyolódni, Zsófi esetében igaznak bizonyul. Tizennégy évesen ismerte meg mostani férjét, vele volt az első szexuális kapcsolata (más partnere azóta sem volt). A fiatalon kezdett szexuális élet a lány felvilágosulatlanságával együtt szomorú eredményt hozott. Szüleinek valószínűleg nem volt elég ideje vagy türelme foglalkozni a kamaszdó lány dolgaival. *„Úgy igazán megmondom neked, hogy így előtte, előtte így soha nem, beszélgettem én velük ilyen – jó voltak óvodai, iskolai szerelmeim, de így nem beszélgettünk, nem is volt idő, mert ők is dolgoztak, - nem nagyon találkoztunk. Csak akkor már későn vették észre, hogy már nem kislány vagyok, hanem nagyobb, azt furcsa volt nekik.”* A felvilágosítás is későn jött, Zsófi terhes lett – de elvette, mivel Zoli meggyanúsította, hogy mástól van a magzat. Az abortusz után mégis együtt maradtak és a lány újból teherbe esett – ezt a babát már megtartották és még a terhesség ideje alatt összeköltöztek, aztán a szülés után hat nappal össze is házasodtak.

Ez a forgatókönyv elég gyakran mondható. Neményi Mária szerint a szülők elfoglaltságából adódó nagyobb szabadság és több önállóság a lányok esetében végződhet korai, már terhesen megkötött házassággal – az ő kutatásában volt példa arra, hogy az ilyen kapcsolat mégis sikeresnek bizonyult.⁴ Hosszú távú előrejelzésbe bocsátkozni nincs értelme ebben a konkrét esetben, de az biztos, hogy tizenhét évesen Zsófinak nagyon

⁴ Neményi Mária: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepvisselkedések a roma nők körében. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 113.

sok feladat szakadt a nyakába a házassággal, a háztartással, a gyerekekkel. Az ezzel járó felelősség és nyomás lehet az egyik oka a lány problémáinak. Még ő maga is szinte gyerek, de már felnőttként kellene viselkednie, egyedül kell sok mindent megoldania. Ebben sajnos férje is viszonylag kevés segítséget jelent, hiszen egész nap dolgozik. *„Megvagyunk végülis, nem is sokat találkozunk úgy, máma má' én mondtam neki, ne menjen el dolgozni. Akárhogy is kell a pénz, azért néha, néha kell együtt lenni. -- Mert ő megjön este, örül neki, ha megfürdik, azt lefekszik.”* Valószínűleg nem ilyen kapcsolatról álmodik egy kamasz lány.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a költözéssel Zsófi tulajdonképpen kiszakadt a saját környezetéből és nem utolsó sorban a kapcsolataiból. A telep földrajzi és társadalmi zártságában nincs igazán esélye arra, hogy kilépjen a saját köreiből. Egész nap egyedül van otthon a kisbabával, egyetlen társasága Hajni – *„de őtöle se várhatom mindig hogy jöjjön, neki is van munkája”*. A magány nagyon megviseli, sokat unatkozik. Ugyanakkor arra panaszkodik, hogy a napi gondok és teendők miatt még gondolkozni sincs ideje – nincs olyan tevékenység, ami kikapcsolódást jelentene. Idő és pénz híján – meg persze a kicsi miatt – szórakozni sem járnak el.

A munka jelenthetne még változatosságot az életében, terveiben szerepel is, hogy majd tanul még valamit és elmegy dolgozni. A probléma az, hogy a tanuláshoz, tanfolyamokhoz pénzre lenne szükség, az meg nem igazán van. Így viszont a képzetlensége olyan hátrány a munkaerőpiacon, amit nehéz kiküszöbölni. Ráadásul a környéken adódó kevés munkalehetőség vagy nem alkalmas számára (például nehéz fizikai munka), vagy egész egyszerűen nincs esélye megkapni az állást. Az okokat fentebb már jeleztem. Több kutatás adatai is alátámasztják, hogy a gyerekek megléte nagy mértékben csökkenti a foglalkoztatás valószínűségét a nők esetében – a gyerekevelés aktivitás-csökkentő hatása pedig annál nagyobb, minél kisebb a gyerek.⁵ Minél tovább marad otthon Zsófi a kisfiúval, valószínűleg annál kisebb az esélye, hogy valaha is ki tud szakadni otthonról és el tud helyezkedni. Önmagában nem is lenne probléma, ha háztartásbeli maradna, de a konkrét helyzetben ennek több hátránya is van. Az első

⁵ Frey Mária: Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: Nagy Ildikó-Pongrácz Tiborné-Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről 2001*. TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, 2001. 13.

egyértelműen a bezártság, a kapcsolatok hiánya, aminek eredménye látható Zsófi mostani lelkiállapotán is.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nem olyan családról van szó, amelyik könnyedén lemondhat egy második fizetéséről. Az anyagi helyzet olyan tényező a pár életében, amely természetesen nem csupán a megélhetésükre, hanem az életminőségükre is befolyással van. Bár a látottak alapján nem állítanám, hogy kifejezetten nyomorognak, hiszen vannak a telepen náluk rosszabb sorban élő emberek is, de mindenképpen depriváltak mondhatók, ami több mint az egyszerű szegénység – hiszen nem jutnak hozzá a társadalom által nyújtható javak bizonyos köréhez.⁶ A helyzetük pedig kilátástalan, és kevés az esélyük arra, hogy jelentős mértékben javulna. A jelenlegi szegénység lelki hatásait pedig az is súlyosbíthatja, hogy a lány néhány mondatából arra lehet következtetni, hogy még otthon, a szüleivel lakva jobb körülményekhez szokott.

Zsófi helyzetével kapcsolatban még egy kérdés vár tisztázásra, ez pedig az etnicitás, a vegyes házasság problémája. Szereplőim közül ő az egyik, aki roma lányként magyar fiúhoz ment feleségül. Nem tűnik úgy, mintha a saját identitásában nagy szerepet játszana a saját romasága – az interjúk során sem magáról, sem másról nem beszélt úgy, mint cigányról, még csak utalást se tett arra, hogy figyelembe venne ilyen kategóriákat. A probléma a környezet megítélésénél kezdődik. A szülőkről beszélgetve kiderült, hogy az ő szülei és az anyósák nem igazán vannak jóban, csak a gyerekek kedvéért próbálnak fenntartani egyfajta látszat-kapcsolatot. Zsófi nem tudott válaszolni arra, hogy szerinte mi lehet az ellenszenv oka. Különösebb konfliktusról nem mesélt a két család között – de az esküvőjének történetével kapcsolatban valami mégis „gyanúsnak” tűnik. Zsófi édesanyja nagy lagzit akart, ezt azonban Zoli szülei ellenezték, így végül szűk körben tartották meg a lakodalmat. Olyannyira szűk körben, hogy míg a fiúnak ott voltak a szülei, nagyszülei és a testvérei is, Zsófinak csak az édesanyja és a nevelőapja. Ez a lánynak nagyon rosszult esett, családottan mesél magáról az ünnepségről. *„Én, ha hiszed, ha nem, az esküvőmön egy tánc nem sok, annyit se eresztettem. Nem volt kedvem.”* *„Azt hittem jobb ez az esküvő, de hát...”* Nincs rá konkrét bizonyítékunk, hogy a lány származásának határozott szerepe lenne ebben az esetben, de az anyós egy elejtett félmondata mégis azt sejteti, hogy erről lehet szó. Amikor a fiatalokról beszélgettünk a nővel, elmondta, hogy tulajdonképpen

⁶ Bokor Ágnes: *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető, Budapest, 1987. 35.

meg van elégedve a menyével, kedveli, „*bár roma*”. Zoli nagyszülei pedig határozottan cigányellenesek, a nagymama az interjú alatt többször is elmondta, hogy ő nagyon nem szereti a cigányokat. Ebbe a környezetbe bekerülve Zsófinak valószínűleg meg kellett/kell birkóznia párja családjának előítéleteivel. Bár szerinte anyósáék mindig kedvesek voltak vele, ez nem zárja ki azt, hogy kimondatlan, akár nem is tudatosított formában akadtak és akadnak konfliktusok köztük. Nem elég, hogy a lány teljesen kiszakadt a saját környezetéből, ráadásul az új családjában, ha nem is ellenségesek vele, de valószínűleg ő a „Másikat” képviseli – még akkor is, ha ő maga nem is felel meg teljesen a konkrét sztereotípiáknak, mint például amiket a „természeti nép” mítosza közvetít.⁷

Zsófinak a napi anyagi nehézségek mellett a kettős kívülállóság problémájával is meg kell küzdenie. Saját kapcsolatok nélkül kívülálló a telepen, cigánysága miatt pedig kívülálló párja családjában. Mindezek egy olyan lány vállát nyomják, aki már csak életkorából adódóan is valószínűleg felkészületlen a hasonló gondok kezelésére. Tizenhét évesen már felnőtt szerepeket vállalt, de őt ezek a szerepek fogva tartják, és nem csak szárnypróbálgatások, mint kortársainál.

„Tudom azt, hogy jó lehet, hogy csak egy papír, de nem. Nyugodtabb vagyok.”

A húszéves Hajni interjúalanyaim közül első benyomás alapján talán a legkiegyensúlyozottabb, legharmonikusabb személyiség. Pontosan ezért az ő története az, amelyik a legmegrázóbb és egyben a legérdekesebb.

Hajni példáján értettem meg igazán a társadalomkutatásban folyamatosan jelen lévő „Ki a cigány” kérdés problémáját. Ha a fizikai jellemzők (pl. bőrszín) alapján kell döntenünk, a válasz egyértelmű: Hajni cigány. De ráragaszthatjuk-e a „roma” címkét egy olyan lányra, akinek önmagával kapcsolatban ez a kategorizálás valószínűleg egyáltalán nem merül fel?⁸ Az interjúkban elhangzottak alapján ugyanis úgy tűnik, Hajni nem gondol cigányként önmagára – holott a történetében több elemmel kapcsolatban is valószínűsíthető, hogy negatív diszkrimináció áldozata volt. (Ezekről bővebben kicsit később.) Esetében helytálló az a fajta szociálkonstruktív érvelés, mely szerint a cigányság nem eleve adott kategória, a cigányok nem valamilyen objektív sajátosságuk miatt

⁷ Neményi: *Biológia vagy kultúra?* i.m. 135.

⁸ Lásd erről: Kovács Éva: *Mari és az ő „cigánysága” – avagy a narratíva helye és ereje az etnicitás kutatásában.* *Tabula*, 2006, 9 (1).

azok, amik, hanem a társadalmi struktúrák konstruálják meg őket.⁹ Így adódhat az a sajátágos helyzet, hogy történetét és az őt ért diszkriminatív eseményeket ismerve romaként kell beszélnünk róla, annak ellenére, hogy könnyen elképzelhető: ő maga nem hogy nem tartja magát annak, de nem is merül föl benne a kérdés.

Hogyan alakulhat ki az a helyzet, hogy egy külsőleg egyértelműen sajátos etnikai jegyeket magán viselő személy önképében nem reprezentálódik önmaga mássága? A lehetséges választ Hajni gyerekkorában találjuk meg. Az édesanyja szülés után a kórházban hagyta, másfél éves koráig intézetben élt. Innen hozta ki a Hajós házaspár, ők nevelték fel, őket tekintik a szüleinek. Szeretettel beszél róluk, nem említ semmilyen gyerekkori konfliktust, traumát velük kapcsolatban – így elképzelhető, hogy otthon nem éreztették vele, hogy roma, hogy „más”. Így a szocializációja alatt nem érte olyan hatás, amely miatt szükséges lett volna olyan identitást kialakítania, amelyben magyarázatot adna magának a megkülönböztetett bánásmódra („azért bántanak, mert cigány vagyok”), hiszen erre nem volt példa.

Otthon ugyan valószínűleg nem volt része hátrányos megkülönböztetésben, de annál inkább a külvilágban. Élettörténetének két leghangsúlyosabb motívuma egy egészségügyi probléma és annak megoldása, illetve a párkapcsolata Péterrel, egy magyar fiúval, aki most az élettársa és leendő gyermekének apja. Mindkét történetvonulatban felfedezhetők annak a jelei, hogy Hajni attól még, hogy önmagával nem romaként azonosul, nem menekülhet a környezet megbélyegzésétől.

A nyári interjúban szinte véletlenül derült csak fény az első fontos történetre. Amikor a családtervezésről kérdeztem, akkor mondta, hogy valószínűleg nem lehet gyereke, mivel ciszta miatt eltávolították az egyik petefészket és a másik is sérült. Kérésemre vonakodás nélkül mesélt már akkor is az esetről, de teljesen valójában csak pár hónap múlva, a második interjúban sikerült megismerni a történetet. Három évvel ezelőtt ment el nőgyógyászhoz, mivel „feldagadt a hasa”. (Nemi életet akkor már rendszeresen élt, de nőgyógyászt tizennyolc éves kora előtt nem tervezett felkeresni.) Kiderült, hogy a jobb petefészken ciszta van, meg kellett műteni. Bár a lány és nevelőanyja csak a ciszta eltávolítására adtak engedélyt, a műtét után három nappal a kórházban az orvos közölte

⁹ Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005. 489.

velük, hogy a petefészket is kiműtötték. Mindez a környékbeli vidéki kórházban történt. A műtét után Hajni állapota nem igazán javult, ezért elmentek a megyeszékhely egyik kórházába, ahol „*olyan normálisak*” vele az orvosok. Ott derült ki az is, hogy a másik petefészken is van ciszta, de sikerült úgy megoldani a műtétet, hogy magát a petefészket nem távolították el. Ennek ellenére nem láttak esélyt arra, hogy sikerülhet teherbe esnie. Ebben a kórházban azt is közölték vele, hogy az első műtét végkiemetele valószínűleg az orvos „hanyagságának” tudható be, mert nem lett volna muszáj kivenni a petefészket.

Nyáron még maga Hajni se bízott igazán abban, hogy lehet majd gyereke. Mégis, amikor nyár végén meglátogattuk telepí ismerőseinket, azzal az örömhírrrel fogadott minket, hogy babát vár. Ezzel szimbolikusan megnyerte az első csatát az orvosok ellen, amely küzdelem részleteiről mi valójában csak a második interjú során értesültünk.

Nem szeretném túlzottan részletesen ecsetelni azt a bánásmódot, melynek minden általunk ismert megnyilvánulása a leginkább jóindulatú megközelítésben is betegjogokat sértő – ha merészebben fogalmazunk: diszkriminatív. Röviden csak annyit, hogy Hajnival a kezelés, a vizsgálatok során többször indokolatlanul megalázóan, durván bántak. Gyakran olyankor is le kellett vetköznie, amikor a vizsgálat azt nem követelte volna meg, az orvosa pedig durva volt vele, és soha nem adott kellő felvilágosítást. Arra is volt példa, hogy számára érthetetlen okból egymás után több nőgyógyász vizsgálta meg: „...és akkor jöttek egy páran, öten, és akkor azok is mind - átvizsgáltak, és akkor, gondoltjátok bele, hogy az milyen szar érzés, -- Nem csak egy, hanem mellette még négy vagy öt.” „...és akkor ott voltak az összes nőgyógyász, amit csak el tudtok képzelni, és akkor vetközzél le, fekiüdjél föl, és akkor izé, végigjönnek. És, ráadásul az X doktor úr kétszer is volt! Fú, és nagyon idegesítő volt.” Neményi Mária kutatásában több olyan esetet is említ, ahol valószínűsíthetően az egészségügyi dolgozók előítéletei miatt a terhes roma nők vagy kisgyerekes anyák nem a minden beteget megillető bánásmódban részesültek.¹⁰

Hajni történetében az az érdekes, hogy bár bosszankodva meséli el nekünk fenti élményeit, de egyben csodálkozva is, mint akinek fogalma sincsen, miért történhetnek ilyesmi, és miért éppen vele. Nem tud válaszolni a kérdésre, hogy szerinte miért úgy bánnak vele az orvosok,

¹⁰ Vö.: Neményi Mária: *Cigány anyák az egészségügyben*. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1998.

ahogy. A megyeszékhelyi kórház dolgozóival mindenestre meg van elégedve. Bár elvileg a szülészorvosa ugyanaz, aki évekkkel ezelőtt műtötte, semmiképpen nem akar nála szülni, inkább egy másik orvosnál a megyeszékhelyen.

Nagyon nehéz megmondani, hogy valójában mit gondol a lány a vele történekről. Nehezen hihető el, hogy semmit nem sejt, nem ért abból, amit vele művelnek – de az interjúk alapján úgy tűnik, ez az igazság. Ha sejt is valamit azzal kapcsolatban, hogy az eljárások nem korrektek, mivel nincs tudatában másságának, nem is hozza azzal okozati összefüggésbe.

A másik jelentős motívum Hajni történetében a párkapcsolata Péterrel. Három éve vannak együtt, ebből körülbelül másfél éve együtt is élnek – először a férfi szüleinél laktak, onnan költöztek a gyártelepre. A közös gyereket a nehézségek ellenére már tervezték egy ideje. De házasság nem lesz, bár Péter szeretné elvenni a lányt. Hajni viszont nem akarja ezt. Különös logikával indokolja a döntését: *„Nekem így jó. Nekem így jó. Nyugodtabb vagyok. Tudom azt, hogy jó lehet, hogy csak egy papír, de nem. Nyugodtabb vagyok.”* *„Mégis, nyugodtabb vagyok, hogy - nem vagyok teljesen az övé. -- Most egy része az övé vagyok, mert itt lesz a gyerek. De akkor se vagyok teljesen az övé, és nem mondhatja meg azt, hogy én mit csinállok. Egyrészt így jobb. Majd ha már tényleg azt gondolom pár év múlva, hogy na, most már tényleg mellette maradok, akkor azt mondom, jó. De így nem. Így nem.”* Érdekes belegondolni, hogy bár a közös gyereket és az ezzel járó kööttséget kész vállalni, de a házasság intézménye – talán éppen hivatalos volta miatt – még túl végleges elkötelezettség számára. Furcsa, hogy együtt él a férfival, apának is elfogadja, de férjként nem akarja. Abban, ahogy a férjhez menés lehetőségéről beszél, bizonytalanság és félelem fejeződik ki.

Ennek lehetséges okát akkor kezdtük sejteni, amikor Péter családjának, különösen anyjának Hajnival szembeni viselkedése kerül szóba. A családot Hajni már kicsi kora óta ismeri a nevelőszülei révén. Elmondása szerint soha nem volt kifejezetten jó viszonyban Péter anyjával, de amióta a férfival együtt élnek, a helyzet sokkal rosszabb lett. A nő mindenben kritizálja. Amíg együtt laktak, szinte cselédként bánt vele, és azóta sem becsül meg semmit, amit Hajni tesz. Persze első megközeleltetésben lehet itt szó egyszerű „anyós-meny” viszályról, de a háttérben bonyolultabb okokat lehet sejteni. Visszatérő konfliktus köztük, hogy a nő lekicsinyli az anyagi helyzetüket, és úgy állítja be a dolgot, mint ha ők a telepen szinte nyomorognának. Feltételezésem szerint anyósa

Hajniban a romát látja, és ebből kiindulva sztereotip módon képzel el mindent, ami a lánnyal kapcsolatos – az életmódját, a körülményeit, az anyagi helyzetét. Az, hogy a férfival való kapcsolata előtt még viszonylag jó volt a viszonyuk (például akkor még tegeződtek, most Hajni magázza a nőt) arra utal, hogy addig, amíg Péter anyja nem kényszerült közvetlenebb kapcsolatba kerülni Hajnival, az előítéleteit nem volt szükséges „aktiválnia”. Most viszont, hogy a lány a család tagja, megváltozott a helyzet.

Az elkerülhetetlenség pszichológiája szerint, ha az ember tudja, hogy szorosabb kapcsolatra kényszerül egy általa nem szeretett személlyel, ez ideális körülmények között arra vezet, hogy a kognitív disszonancia csökkentésének céljából apránként pozitív irányba fog változni a másikról alkotott véleménye. A faji előítéletek esetében azonban ritkán állnak fenn ezek az ideális körülmények, ezenkívül pedig ez a fajta előítélet általában túl mélyen gyökerezik ahhoz, hogy könnyedén megváltozzon. Faji előítélet esetén, ha az előítéletes személy közelebbi kapcsolatra kényszerül előítéleteinek alanyával, emellett pedig gazdasági konfliktus állapota áll fenn a két fél között, az az előítéletesség enyhülése ellen hat.¹¹ Ez az elmélet nagyon jól magyarázza Hajni és anyósa feszült viszonyát, hiszen kettőjük esetében egyfajta „gazdasági konfliktusról” is beszélhetünk. Amíg Péter a szüleivel élt, fizetése nagy részét nekik adta, s ezzel szépen kiegészítette anyja keresetét. Amióta különköltözött Hajnival, az anyja őket nem támogatja, de még mindig elvárja a fia hozzájárulását.

„És támogatnak azért úgy titeket?

Anyáiglag? Semennyire. - Még mikor, valamikor még mi. ----- Ez van. Addig, míg ott voltunk, addig is. Hiába volt, ott volt, hogy ő is dolgozott, ő is kapott fizetést, apósom is, a Péter is, - meg én is kaptam innen a mamáéktól, neki nem volt elég még az sem. S volt, hogy havonta lehúzott negyvenet vagy ötvenet, a saját fiáról!”

Amióta a pár külön él, megszűnőben van az addig biztos anyagi kiegészítés az anya számára. Ennek az ő szemében érthető módon Hajni az oka, hiszen ő „szakította el” a családtól a férfit. Így az anya előítéletei számára racionális ok adódott, hogy miért nem kedveli a lányt.

¹¹ Aronson, Elliot: *A társas lény*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2002. 344–348.

Ilyen családi viszonyok között érthető, hogy Hajni miért fél „véglegesen” a kapcsolatot. (Az más kérdés, hogy valószínűleg nem gondol bele: közös gyereük megszülésével legalább olyan szintű elkötelezettséget vállal, mint amilyen a házasság lenne.) Ráadásul abban se lehet teljesen biztos, hogy a párja mellette állna az anyósával való konfliktusokban – hiszen a jelenlegi helyzetben sem mindig védi meg. Ehhez adódik hozzá, hogy valószínűleg fél teljesen kiszolgáltatni magát a férfinak, aki így is gyakran igyekszik rákényszeríteni az akaratát, korlátozni a szabadságát. *„Meg, - egyrészt ő is olyan akar lenni, mint az anyja. És mondtam neki, hogy ne legyen olyan. Mondtam neki, hogy ne legyen olyan, mert akkor ennek nem lesz jó vége.”* *„Van amikor így vannak ilyen - kitérésai, s akkor mondom neki, jó akkor megyek, átmegyek a Zsófihoz, vagy a mamához, nyugodjál le. 'Nem mész sehova!' És akkor mondom neki, az én házam, mondom, én oda megyek, ahova akarok. - 'Te nem mész sehova!' És fogja a kulcsot, hogy ő bezárja az ajtót. Mondom azt próbáld meg! És akkor elkezdi magyarázni, akkor én meg csak hallgatom: igen, igen és akkor ez így megy egész este.”* Azt, hogy a hasonló esetekben Péter teljes dominanciára való törekvése az etnikai különbségekből adódó vélt felsőbbrendűségnek tulajdonítható-e, vagy „egyszerűen” csak a nemek viszonyáról való konzervatív elképzeléseknek, azt vele készített interjú hiányában nehéz megmondani. Könnyen elképzelhető, hogy ha rejtetten is, de mindkét tényező szerepet játszik a Hajnival való kapcsolatában.

Hajni félelmeit a párjától való teljes függéstől az is erősítheti, hogy munka hiányában önálló jövedelme nincsen (hacsak a nevelőszüleitől kapott támogatást nem tekintjük annak). Csakúgy, mint Zsófinak, esélyei a munkavállalásra meglehetősen korlátozottak. Az iskolát (virágkötészetet tanult) egészségügyi problémái miatt nem fejezte be, soha sehol nem dolgozott. Amióta együtt vannak, egy munka elvállalásában – konyhai kisegítő lett volna egy szállodában – részben éppen Péter akadályozta meg. *„Eddig ő, hát ezen is volt ilyen gond, mielőtt - nem volt hogy gyerek, mert - lett volna munkahely, akkor 'Te ide nem mehatsz, mert te oda nem mehatsz, meg ide se', féltékeny nagyon, az a baja. Mert hogy ha én most elmegyek boltba esetleg, akkor ott megfognak és megerőszkolnak, meg ilyesmi, -- meg ilyennek. Mert hogy 'te ide nem mehatsz'. - És akkor, na mikor már úgy volt, hogy na, megyek dolgozni, 'te nem mész sehova!' De mikor nem megyek dolgozni, például itthon voltam, akkor meg az volt a baj, hogy nem megyek.”*

Hajni helyzete az etnicitás problémájának hangsúlyosabb volta miatt még Zsófiénál is nehezebb. A gyerek megszületése után pedig ő is még inkább be lesz zárva nem csak a telepre, hanem a Péterrel való

kapcsolatába is. A kitörés lehetősége pedig igen csekély. Ha ki is lép a kapcsolatból, a munkavállalási esélyei nem változnak – sőt, egyedülálló és ráadásul roma kisgyerekes anyaként háromszorosan is hátrányba kerülne a munkaerőpiacon. Mindehhez hozzá adódik a telepi létből adódó deprivált helyzet, melyből kiszakadni szinte lehetetlennek tűnik.

„Most már csak küszködés lesz”

A huszonkét éves Szilvi az egyetlen a lányok közül, akinek az életben az etnikai tényező nincsen jelen, ő maga és a férje is magyar. A család háttere is kedvezőbb, mint a többieknek, szülei mindketten dolgoznak és támogatják is a párt. Az ő esetében a problémát a depresszió okozza, amit a gyártelep marginalizáltsága még inkább fokoz.

Szilvi tíz éve van együtt Jánossal, évekig laktak a lány szüleinél, mielőtt összeházasodtak és leköltöztek a terepre. Esetükben nem is érthető teljesen, hogy miért éppen itt vettek házat, hiszen anyagi lehetőségeik – a szülők támogatásával – valószínűleg lehetővé tették volna, hogy a faluban keressenek lakást. A vélemény, amit Szilvi a gyártelepről megfogalmaz, egyáltalán nem következetes, az interjúban két hozzáállás váltakozik, többé-kevésbé kiszámíthatatlanul. Az első verzió már a beszélgetés kezdetén elhangzik: *„Hát végülis, nekem nagyon jó gyerekkorom volt, meg, meg úgy a szüleimmel is, nekem az a furcsa itt, mert ugye 22 éve ott élek velük, nekem ez itt furcsa, nekem ez nagyon rossz. [...] Aztán, - végülis úgy, úgy minden másabb, mármint nem tökéletes az egész. És ez nekem furcsa. Én nem, nem is akartam én végülis idejönni, csak hogy külön legyünk, meg mit tudom én, ennyi. De, de nekem az éjszakáim nagyon rosszak. Nappal így elvagyok, csak éjszaka, az akitől vettük, az is fenyegetett, hogy maffia, meg blablabla, úgyhogy, aztán nem nagyon akartam idejönni, most meg félek itt éjjel. Nem nagyon szeretek itt lenni. (...) Több év kell ahhoz énnekem, hogy ideszokjak. Ha ideszokok. Ha nem, akkor, akkor meg visszamegyek.”*

A másik verziót olvasva az embernek az a benyomása támadhat, hogy nem is ugyanarról a helyről van szó, mint az előző részletekben: *„Ez a legjobb sor, ez itt. Tényleg, mindig is erre vágytam, hogy ezen a soron legyen, kaphassak egy házat. Össze is jött végülis, úgyhogy most már örülök. Kicsit. [sóhaj] Hát jó, végülis a miénk, úgyhogy most már föl tudunk mutatni valamit. Ennyi év után. -- Nekünk is összejött valami.”* *„A másik, ismerem ezt a területet, minden pici pontját, tetszik, azért is akartam itt venni házat, a másik: spórolni lehet. -- Mert itt lenn aki nem tud megélni, az sehol máshol. (...) Én itt szeretek*

lakni. Közel vagyok anyuékhoz, nem akarok elmenni semerre. Voltunk már máshol házat nézni, mindenhol találtam valamit, mindenhol volt kifogásom. Hát ez nem jó, mert nagy, meg kicsi, meg????? Holott nem, mert tetszettek, csak nem akartam odamenni. Így ez sikerült és ez nekem jó. Jobbat nem is akarok.”

Ugyanez a kettősség van jelen az egész interjú során olyankor, amikor Szilvi a saját sorsát, helyzetét értékeli. Mivel három éves kislány születése óta depresszióval küzd, amire gyógyszereket is szed, a fenti ellentmondások valószínűsíthetően a betegségének tudhatók be. A következetesség hiánya megnyilatkozásaiban és ezek pszichológiai okai érdekes témája lehetnének egy külön tanulmánynak – de túl messzire vinne eredeti témámtól, ha ezek tárgyalásába belekezdenék.¹² A lány helyzete azért is különbözik a többi esettől, mert a tapasztaltak alapján úgy vélem, az ő legnagyobb problémája depressziója, és ez valószínűleg akkor is jelen lenne az életében, ha nem a gyártelepen élne. De az, hogy ide költözött, valószínűleg olyan további gondokat, nehézségeket generál, amelyek súlyosbítják a helyzetet.

Ilyen probléma az is, hogy bár a kutatás idején ő és férje már a gyártelepen laktak, kisfiúk gyakorlatilag még mindig a nagymamával élt és csak pár órát töltött naponta a házban az anyjával – éjszakára mindig visszavitték a faluba. Nem derült ki, hogy ez közös döntés eredménye-e, Szilvi nem akarta-e magánál tartani a gyereket, esetleg a nagyszülők nem akarják odaengedi a kisfiút, de így olyan szituáció alakult ki, amelyben Szilvi anyai szerepe – főleg hosszú távon – sérülhet. A gyártelep elzárja nem csupán a szüleitől, hanem a saját gyermekétől is. Szilvit zavarja, hogy a költözés miatt kiszakadt a megszokott kapcsolatrendszeréből, erre ő maga is utal az interjú elején: „... nekem az a furcsa itt, mert ugye 22 éve ott élek velük, nekem ez itt furcsa, nekem ez nagyon rossz. Voltam én már külön, de akkor a hét hónapot minden nap sírtam, nekem ez így nem igazán jó. Én mindig nagyon ragaszkodom a szüleimhez.” De neki – a többi lánnyal ellentétben – vannak kapcsolatai a telepen kívül, ami esélyt ad a későbbi mobilitásra.

A munkával kapcsolatban ugyanazt a fokozatos bezáródást lehet jósolni az ő esetében is, mint Hajninál és Zsófinál. Mostanáig gyersen volt a kisfiúval, a három év lejártával pedig szívesen keresne munkát. Erről viszont férje lebeszélte, helyette inkább továbbra is otthon

¹² A medikalizációval – mely a telepen egyébként tömeges jelenségnek tekinthető – itt hely szűkében szintén nem foglalkozom részletesen. A jelenségről lásd Dr. Bánfalvi Attila: Betegség és medikalizáció. *Lege Artis Medicinae* 2005, 15 (3). 234–235. <http://www.lam.hu/folyoiratok/lam/0503/14.htm>.

fog maradni, mondván, hogy a szociális segéllyel körülbelül ugyanennyit fog „keresni”, mintha munkát vállalna. Szilvinek bolti eladói végzettsége van, több helyen is dolgozott terhessége előtt. Így némiképp jobb eséllyel indulna az álláskeresésben, mint a többi interjúalanyom. *„Csak most gyés után még nehéz elindulni...”* – ebből a félmondatból is látszik, hogy jól méri fel a lehetőségeit, csupán abba nem gondol bele, hogy minél tovább marad otthon, annál nehezebb lesz később újrakezdeni. Pedig a munkahely a társadalmi bezártságnak is jó ellenszere lehetne, ugyanúgy, mint Zsófi esetében. Ezzel ő maga is tisztában van: *„De mondjuk én szeretnék majd eljárni dolgozni, mer azért sokszor jó kimozdulni egy kicsit.”* Jelenleg viszont be van zárva a saját köreibe.

„Most már megbántam őket! Nagyon is.”

Viki az első az öt lány közül, aki kiszabadul (vagy elmenekül?) a telepről, családja elköltözik. Ezzel a helyzetük nem javult jelentős mértékben, ma is ugyanúgy alkalmazható rájuk az objektív relatív depriváció fogalma, mintha még mindig a gyártelepen élneek.

A lány is és férje is roma. Különbség így is van köztük, hiszen a férfi egy nagy többségében beás cigány lakosságú faluban nőtt fel (ott, ahova nyár végén visszaköltöztek a telepről), beszéli a nyelvet is és bizonyos jellegzetes hagyományok még jelen vannak az életében. Viki családja viszont a megyeszékhelyen élt, onnan költöztek falura, semmilyen tradíciót nem tartottak meg és egyikük sem beszéli egyik cigány nyelvet sem. Ezért a költözés óta a többi beás a faluban nagyképpűnek is tartja Vikit, mondván, hogy azért nem beszél cigányul, mert nem akar.

A két fiatal hat éve ismerkedett össze, amikor Viki még csak tizenégy éves volt. Pár hónap után a lány teherbe is esett. Első gyerekük születése után négy év alatt négyszer esett teherbe. Egyszer elvetélt, egyszer abortusza volt, de két terhességet megtartottak, így a most húsz éves lány három gyerek anyja. Ez a „forgatókönyv” remekül megfelel annak a sztereotípiának, ami a roma lányokról él a köztudatban: hogy fiatalon szülnék először, és a tudatlanság és/vagy a spontaneitás miatt elmaradó fogamzásgátlás miatt később is több gyereket vállalnak párjukkal, mint amennyit az anyagi helyzetük lehetővé tenne.

Neményi Mária az interjúalányaival folytatott beszélgetések alapján arra következtet, hogy a magas gyerekszám a hagyományos roma közösségekben a termékenység fenntartás nélküli elfogadása miatt természetes.¹³ Viki azonban megbánta, hogy ilyen korán három gyermeket szült. Miattuk nem tud dolgozni menni, a háztartási munkára alig, pihenni, szórakozni pedig egyáltalán nem jut ideje. Több gyermeket semmiképpen nem szeretne, sőt, szilárd elhatározása, hogy elköteti a petevezetékét.

Példája hasonló Zsófiéhoz – a korai házasság és a fiatalon szült gyermekek bezárják saját szűk köreibe és mindennapos tevékenységei rendszerébe. Az ebből adódó korlátozott lehetőségek körét tovább szűkítik a család nyomorúságos anyagi körülményei. A nyári terepmunka idején Laci semmiféle kereső tevékenységet nem folytatott, Viki pedig otthon volt a gyerekekkel, így a család összes jövedelme a gyerekek után kapott támogatásokból összeadódó 30 000 forint volt – amiből havonta 14 000 forint maradt a megélhetésre a számlák kifizetése után. Ebben a helyzetben a kilátástalanság megélhetési bűnözésbe kényszerítette a családfőt.

A pár a szegénység által legnagyobb valószínűséggel sújtott nyolc csoport közül négybe beletartozik: munkanélküliek, cigányok, sokgyermekesek és falun laknak.¹⁴ Így nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy tartósan a szegénységbe ragadnak. A helyzet minimális mértékben javult, amióta elköltöztek a zárt, marginálizált telepről a faluba, mert Laci talált munkát. De mivel ez csak ideiglenes elfoglaltságot és keresetet biztosít, problémáik csak átmenetileg csökkentek. Amíg Lacinak van állása – még ha csak bizonytalan napszám is –, addig talán nem kényszerül rá, hogy lopjon a családja eltartása érdekében. Ennek elkerülésére nagyobb esély van a faluban, ahol a párnak nem egyedül kell boldogulnia, hanem rokon- és ismerősi kapcsolatok hálójá tartja őket – nem utolsósorban pedig ott helyben nem egy kisebbség alávetett tagjai, hanem egyenrangú részesei a helyi (etnikus) társadalomnak.

„... mindig azt érzem, hogy engem senki nem szeret”

A tizenöt éves Tímea a legfiatalabb az öt interjúalany közül, és az egyetlen, aki élettársi kapcsolata és gyereke megszületése ellenére is anyjával és annak élettársával maradt. Hetedikes korában maradt ki a falusi

¹³ Neményi: Biológia vagy kultúra? i.m. 117.

¹⁴ Czike Klára – Tausz Katalin (szerk.): *Gyorsjelentés a szegénységről*. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 1996. 5.

általános iskolából, pedig szeretett tanulni, ám egyes tanárok diszkriminatív viselkedése és gyakorlata miatt nem érezte jól magát.

A telepen és a környéken nem voltak baráti kapcsolatai, így anyjára, annak élettársára és saját, hozzá hasonlóan szinte gyermek élettársára volt utalva. Többször is akadt konfliktusa a helyiekkel, pletykák terjedtek róla. *„Így mondták, hogy én ribanc vagyok, itten mondták a szomszédok, hogy én mindenkivel lefekszek. Anyyira sírtam, hogy ilyeneket beszélnek, énnekem is rosszul esik, pedig nem is igaz. És akkor mindennek mondanak, és átmentünk megkérdezni, és aztán letagadták, hogy nem igaz. Meg azt mondták, hogy ezzel a Lacival kikezdttem, ezzel a rondasággal, azt mondták, hogy ezzel a rondasággal jártam. Sírtam, minden.”* Ez a helyzet érezhetően nagyon megviselte. Mint a telepen a legtöbb „bevándorló”, nem igazán tartott kapcsolatot a többi lakóval, nem volt szerves része a helyi társadalomnak. Így neki is, mint a többi lánynak, korlátozott volt a mozgástere és kapcsolatainak köre.

A családon belül Timit, noha már maga is anya, még gyerekként kezelik. A kisbabájával szinte kizárólag anyja foglalkozott, Timi nem is szoptatta a kicsit. Az ő esetében egyértelmű, hogy túl fiatal az anyasághoz. A „felelőtlenség” – mely valószínűleg nagy szerepet játszott abban, hogy a lány teherbe esett – valószínűleg a környezettől független. De a felvilágosulatlanság talán már kevésbé. Talán ha Timi olyan családból származna, ahol a tanulást maguk a szülők is fontosnak tartják, ahol jobb körülmények vannak otthon, nem így alakul az élete. Szüleit illetően csak az anyjáról tudunk – apjáról egyáltalán nem tesz említést. Anyjának mostani élettársától van egy 4–5 éves kislfia.

Néhány mondata szeretetlenségét is sejtet a családban, amely a halmozottan hátrányos helyzetben könnyen magyarázható – ha nincsenek biztosítva a megfelelő életkörülmények, kevésbé van lehetőség a szeretetteljes légkör kialakítására; a szükségletek hierarchiájában az érzelmi biztonság a biológiai szükségletek alatt helyezkedik el.¹⁵ Véleményem szerint nem is az etnikai hovatartozás a meghatározó tényező Timi történetében – a korai terhességben és az élettársi kapcsolatban –, hanem az életmód, amely családja marginalizált társadalmi helyzetéből adódik. Ezt a feltételezést támasztja alá az adat is, miszerint Magyarországon inkább az alacsonyabb végzettségűek választják az együttélést, akkor

¹⁵ Vö.: Maslow, Abraham: Elmélet az emberi motivációról. In: Oláh Attila – Pléh Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához. Pedagógia és tanárszakos hallgatók részére.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 376–381.

is, ha gyereket is vállal a pár.¹⁶ Az ilyen kapcsolatokba születő gyerekek azonban nagyobb eséllyel kerülnek később hátrányos helyzetbe a kapcsolat felbomlásakor.

A gyermeküket egyedül nevelő anyák kétszeresen is ki vannak téve a szegénység veszélyének: a családban csak egy kereset van (ha van), illetve, mivel a nők általában kevesebb fizetést kapnak a férfiaknál, ez a kereset is kevesebb, mint amennyit egy egyedülálló apa vihetne haza.¹⁷ Timi esetében fiatal kora miatt a munkakeresés még nem tűnt égető problémának, a gyereknevelési támogatásokkal – még ha azokat hivatalosan a gyerek nagymamája is kapta – így is több pénzt keresett a családnak, mintha iskolába járt volna. Cinikus értelmezés, de meglehet, ezért sem akadályozta meg az anyja, hogy megszüljön gyermekét.

Nem sokkal a terepmunka után a lány helyzete tovább romlott: egy lépéssel közelebb került az egyszülős családmodellhez. Nyár végi látogatásunkkor a családot már nem találtuk addigi házukban. A telep lakóinak kétes értékű információi alapján úgy tűnik, mindannyian „elmenekültek” a gyártelepről – a szülők külföldre, Timi a kisbabával valamelyik megyebeli faluba. Egyedül Nándi, Timi egykori élettársa volt még a házban, de később ő is elköltözött – állítólag visszatért a szüleihez. Úgy tűnik, ezt a kapcsolatot csak Timi anyja és annak élettársa tartotta össze: ahogy kitétek a lábukat az országból, a fiatalok szétváltak és elhagyták a telepet.

Összegzés

A lányok életében hasonló sorsukig, a gyártelepi létig nagyon hasonló stációkon át vezetett az út. Ezek: a hátrányos családi körülmények (legyen szó gazdasági, társadalmi, vagy mentális jellegű hátrányról); az alacsony iskolai végzettség, illetve a tanulmányok korai megszakítása; a munkaerőpiaci tapasztalatok hiánya; a fiatalon kötött élettársi kapcsolat vagy házasság; és a korai gyerekszülés. Az eredmény pedig: tartós munkanélküliség, megélhetési gondok, létbizonytalanság, társadalmi elzártság, a kapcsolatok hiánya. A lányok többnyire még bizakodóak saját és gyermekük sorával kapcsolatban, de a tapasztalat, a kutatások eredményei nem festenek rózsás képet a jövőről. A dolgozat elején már hivatkoztam Ferge Zsuzsára, aki szerint az egyén esélyeit az életben nagy mértékben meghatározza a csa-

¹⁶ S. Molnár Edit: Élettársi együttélések – tények és vélemények. In: Nagy – Pongrácz –Tóth (szerk.): *Szerepváltozások* i. m. 72.

¹⁷ Czike – Tausz (szerk.): *Gyorsjelentés a szegénységről* i. m. 5.

lád társadalmi helyzete, amelybe beleszületik, illetve azok a körülmények, amelyek között felnő. Így a hátrányos helyzet újratermeli magát, ebből a körből pedig igen nehéz kitörni.

Roma interjúalanyaim gyermekei még ennél is nagyobb hátránnyal indulnak az életben, hiszen ők magukon hordoznak még egy jegyet, amely diszkrimináció áldozatává teheti őket. Hiszen még a társadalom azon rétegéhez tartozók, akik munkájuk kapcsán rendszeres kontaktusban vannak a cigányokkal, sem képesek teljes mértékben elvonatkoztatni az előítéleteiktől, vagy akár feladni azokat – ez a következtetés Neményi Mária egészségügyi dolgozókkal készített interjúiból is levonható.¹⁸

A helyzet kilátástalannak tűnik. A változáshoz az anyagi eszközökön kívül a megfelelő kapcsolatháló, a boldogulás lehetőségeiről szóló információk megszerzésének esélye is hiányzik. Bár két lány esetében tanúi voltunk annak, hogy ki tudtak törni a telep leküzdhetetlennek hitt zárt-ságából, valódi változás itt sem következett be. Ha elfogadjuk a hátrányos helyzet újratermelődésének teóriáját, azt is el kell fogadnunk, hogy csupán a földrajzi mobilitás kevés a valódi társadalmi mobilitáshoz.

¹⁸ Vö.: Neményi: *Cigány anyák az egészségügyben* i. m.